

**ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ У ТВОРЧОСТІ  
ПРОФЕСОРА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
АНДРІЯ СЕРГІЙОВИЧА ВЯЗИГІНА (1867-1919):  
ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ**

*Сергій Лиман. Історія середніх віків у творчості професора харківського університету Андрія Сергійовича Вязігіна (1867–1919): до 150-річчя від дня народження. У статті розглядається наукова та педагогічна діяльність відомого медієвіста Харківського університету кінця XIX - початку XX ст. А. С. Вязігіна. Підкреслюється, що в його науковій творчості переважала церковно-історична тематика, головним чином вивчення перетворень католицької церкви в XI ст., ролі в них римського папи Григорія VII (Гільдебранда). Цю роль Григорія VII А. С. Вязігін вважав перебільшеною в історіографії.*

*Ключові слова:* А. С. Вязігін, папство, історія церкви, Григорій VII, Середні віки, Харківський університет.

*Сергей Лиман. История средних веков в творчестве профессора харьковского университета Андрея Сергеевича Вязигина (1867–1919): к 150-летию от дня рождения. В статье рассматривается научная и педагогическая деятельность известного медиевиста Харьковского университета конца XIX – начала XX вв. А.С. Вязигина. Подчеркивается, что в его научном творчестве преобладала церковно-историческая тематика, главным образом изучение преобразований католической церкви в XI в., роли в них римского папы Григория VII (Гильдебранда). Эту роль Григория VII А.С. Вязигин считал преувеличенной в историографии.*

*Ключевые слова:* А. С. Вязигин, папство, история церкви, Григорий VII, Средние века, Харьковский университет.

Харківський університет – найстаріший університет, відкритий на українських теренах Російської імперії. Створений згідно Університетського Уставу 1804 р. він був одним із потужних центрів дореволюційної вітчизняної медієвістики. Яскраві сторінки в розвиток цієї галузі історичної науки вписали такі відомі харківські дослідники як М. М. Лунін, М. Н. Петров, В. К. Надлер, Д. І. Каченовський, М. О. Таубе, Е. О. Черноусов та ін. Серед них особливе місце належить справжньому науковцю, професору, впливовому політичному і громадському діячу, Андрію Сергійовичу Вязігіну. Наприкінці XIX – на початку XX ст. він був провідним фахівцем-медієвістом Харківського університету, а після революцій – однією з численних жертв нещадної громадянської війни. В жовтні 2017 р. виповнюється 150 років від дня його народження. Цей ювілей історика – чудовий привід, щоб ще раз згадати його ім'я та відобразити всі грані діяль-

ності того, хто розділив долю багатьох представників свого покоління і професії.

Наукова та суспільно-політична діяльність А. С. Вязігіна по-різному висвітлювалася в дореволюційній, радянській і пострадянській історіографії. Дореволюційні видання – це ювілейні збірники<sup>1</sup> та рецензії на його головні наукові праці<sup>2</sup>. В оцінках радянської історіографії акцент робився в основному на громадянську позицію монархіста А. С. Вязігіна та його церковно-історичну тематику, котра тривалий час була об'єктом гострої критики радянських учених<sup>3</sup>. Винятком з цього правила є лише праця В. П. Бузескула «Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX вв.», друга частина якої вийшла друком ще в 1931 р. В. П. Бузескул був учителем А. С. Вязігіна, що зумовило певну об'єктивність його стислих оцінок<sup>4</sup>. З 1991 р. почався новий період вивчення наукової і суспільно-політичної діяльності А. С. Вязігіна<sup>5</sup>. Автор цих рядків, окрім статті, присвяченій науковій діяльності вченого<sup>6</sup>, досліджував його творчість також у контексті розвитку медієвістики в Україні<sup>7</sup> і вивчення її представниками історії деяких країн і проблем<sup>8</sup>. Відомий український науковець О. Б. Головка спирається на висновки праць харківського вченого при висвітленні обставин імператорської коронації Карла Великого 800 р. та історії перебування руського князя Ярополка Ізяславича у римського папи Григорія VII в 1075 р.<sup>9</sup> Окремі посилання на вектор досліджень А. С. Вязігіна робляться й у працях, присвячених творчості істориків з його найближчого оточення<sup>10</sup>. У російській історіографії в останні роки наукову діяльність і творчість А. С. Вязігіна вивчає О. Г. Семергей<sup>11</sup>.

Мета пропонованої статті – розглянути багатогранну діяльність А. С. Вязігіна як історика-медієвіста кінця XIX – початку XX ст. Вона відображала всі складності особливого періоду історії тієї науки і тієї держави, яким він служив. Син свого часу, стану та країни, науковець залишив після себе праці, які будуть вивчати ще багато поколінь дослідників незалежно від своїх тематичних уподобань та політичних поглядів.

Андрій Сергійович Вязігін народився 15 жовтня 1867 року на хуторі Федорівка Вовчанського повіту Харківської губернії. Цей хутір (нині – село) був маєтком дворянської родини Вязігіних. Місце народження, походження і суворі релігійні погляди членів родини наклали відбиток на характер майбутнього історика. До кінця життя він залишався дуже віруючою людиною і монархістом.

У 1886 р. А. С. Вязігін закінчив 3-ю Харківську гімназію, а в 1891 р. – історико-філологічний факультет Харківського університету<sup>12</sup>. Його вчителем спочатку в гімназії, а потім і в університеті був відомий учений В. П. Бузескул, який викладав давню і нову історію<sup>13</sup>. Під його впливом, а також під впливом медієвіста В. К. Надлера, формувалися наукові інтереси А. С. Вязігіна<sup>14</sup>. На практичних заняттях молодий історик отримав ґрунтовну джерелознавчу підготовку<sup>15</sup>. Взагалі, впродовж всього свого життя А. С. Вязігін з рідкісною об'єктивністю оцінював науково-педагогічну діяльність вітчизняних медієвістів<sup>16</sup>, незважаючи на гострі висловлювання на адресу окремих положень їх робіт<sup>17</sup>.

Ще в студентські роки А. С. Вязігін заявив про себе як про талановитого дослідника епохи Середньовіччя. За студентській твір «Борьба Генриха IV с Григорием VII до избрания Рудольфа Швабского» (1889)<sup>18</sup> він отримав від історико-філологічного факультету вищу нагороду – золоту медаль. Цей «видатний», за відгуком В. К. Надлера, твір став серйозною заявкою на майбутню магістерську дисертацію<sup>19</sup>. Тоді ж, у студентські роки А. С. Вязігін опублікував у відомій серії «Жизнь замечательных людей» історико-публіцистичний нарис «Григорий VII. Его жизнь и общественная деятельность» (1891)<sup>20</sup>. Наукову цінність цього нарису, безперечно, знижував той факт, що твір не базувався на розробці джерел і був написаний на основі численних історичних творів. Тим не менше, його значення полягало в тому, що це була перша спеціальна робота про Григорія VII, яка з'явилася у вітчизняній історіографії.

Студентські дослідження визначили майбутню наукову долю А. С. Вязігіна. У 1891 р. він був залишений на два роки на кафедрі загальної історії Харківського університету для підготовки до професорського звання<sup>21</sup>. Оскільки у цей час В. К. Надлер залишив Харків і отримав посаду професора Новоросійського (Одеського) університету, підготовка магістерської дисертації А. С. Вязігіна проходила під керівництвом В. П. Бузескула.

Науково-педагогічна діяльність А. С. Вязігіна була пов'язана саме з Харківським університетом. З 1894 р. він - приват-доцент<sup>22</sup>, з 1901 – в.о. екстраординарного, з 1913 – в.о. ординарного професора цього університету, а в 1898 р. захистив магістерську дисертацію «Очерки из истории папства в XI в.»<sup>23</sup>. Окрім Харківського університету, він з 1914 р. викладав також на Харківських вищих жіночих курсах.

У Харківському університеті А. С. Вязігін читав загальний курс історії Середніх віків і керував практичними заняттями з цього предмету. Навчальну дисципліну він викладав спочатку по 2 години, потім по 4 години на тиждень в обох семестрах, практичні заняття – по 2 години на тиждень в обох семестрах. Поряд з читанням загального курсу історії Середніх віків та проведення практичних занять А. С. Вязігін прочитав ряд спецкурсів: «Історія божого світу» (перший семестр 1902/03 н. р.), «Культурно-історичне значення західного чернецтва» (перший семестр 1903/04 н.р.), «Історія Західної Європи в XIV–XV ст.» (другий семестр 1916/17 н. р.)<sup>24</sup>

А. С. Вязігін зберігав вірність своїй alma mater. Коли впродовж перебування на посаді приват-доценту Харківського університету його запросили зайняти кафедру загальної історії Історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині, він відмовився від цієї пропозиції. Розташований у невеликому повітовому містечку, інститут був позбавлений необхідних умов для серйозних наукових пошуків з історії Середніх віків. «Докторську дисертацію в Харкові я напишу за 3-4 роки, – вказував А. С. Вязігін у листі дирекції інституту. – У Ніжині не напишу й за 10 років»<sup>25</sup>. Проте підготувати та захистити докторську дисертацію йому не судилося. Магістерська дисертація з історії

папства в XI ст. залишилася його головним, хоча й не єдиним, напрямом наукових досліджень.

В українських землях Російської імперії існували певні традиції вивчення історії середньовічного папства. Ці традиції сягали у 1870-ті роки, коли київський дослідник Ф. Я. Фортинський надрукував свій нарис «Развитие папской власти в средние века» (1873). Цю тему невдовзі продовжив професор Харківського університету В. К. Надлер у статті «Папство и его отношение к светской власти до эпохи Григория VII» (1889). Наприклад, в еволюції середньовічного папства від тимчасового занепаду до посилення особливе місце автор відводив ключійському рухові, представники якого прагнули до «першопочаткової чистоти апостольських часів», проте їхню програму він вважав односторонньою. Проповідуване ключійцями вільне обирання пап, на думку В. К. Надлера, приводило на папський престол таких порочних людей, як Іоанн XII, а вимогу безшлюбності духовенства вчений вважав несприйнятною для християнського вчення<sup>26</sup>. Завершивши свою публікацію подіями, пов'язаними зі смертю Генріха III й відправкою Гільдебранда до Ключі, В. К. Надлер впритул наблизився до тієї проблеми, котру згодом плідно дослідив його учень А. С. Вязігін.

Характерною рисою А. С. Вязігіна як дослідника було переважання у його творчості церковно-історичної тематики. При цьому найбільший інтерес у нього викликало папство, що було, на його думку, «одним із могутніх двигунів в історії Західної Європи»<sup>27</sup>. У зв'язку з цим головним предметом дослідницької роботи вченого стала історія церковно-суспільних перетворень у XI ст., під час яких пап всіяко підтримувало чернецтво. Нагадаємо, що авторитетний сучасний медієвіст Б. М. Боднарюк в своїй відомій монографії підкреслює, що саме XI століття було епохальним в історії християнського чернецтва<sup>28</sup>.

Історії церковно-суспільних перетворень в XI ст. А. С. Вязігін присвятив, окрім двох згадуваних студентських творів, цілий ряд статей, рецензій, доповідей, а також магістерську дисертацію «Очерки из истории папства в XI в.» (1898), яка принесла йому визнання у вченому світі. До А. С. Вязігіна розробкою цієї теми займалися чисельні зарубіжні історики. На його думку, сучасники папи не прагнули подати його образ у всій повноті<sup>29</sup>. І лише з XIX ст. почалося «тверезе вивчення часу Григорія VII»<sup>30</sup>.

У числі недоліків, властивих роботам зарубіжних істориків, А. С. Вязігін виділив націоналізм (Х. Флото), компілятивність (В. Гизебрехт), описовість (А. Ф. Гфререр), а також прагнення авторів пояснити реформаторську діяльність Гільдебранда лише особливостями його характеру. Так, відомий німецький дослідник Г. Штенцель вважав, що реформи Григорія VII – це його «особиста справа». «Честолюбство і властолюбство, – писав він, – було головною причиною його вчинків, слів і думок»<sup>31</sup>.

Ретельно вивчивши джерела тієї епохи (твори Григорія VII, Миколи II, Петра Даміані, архідиякона Віберта, кардинала Гумберта тощо), А. С. Вязігін дійшов висновку, протилежного судженням Г. Штенцеля і, особливо, Ф. Григоровіуса,

котрі найбільш ідеалізували образ Гільдебранда<sup>32</sup>. Суть концепції А. С. Вязігіна полягала в тому, що реформаторська діяльність Гільдебранда була обумовлена не особливостями його характеру, а мала своєю першопричиною необхідність змін у церкві, усвідомлену ще задовго до нього.

Для обґрунтування цієї тези А. С. Вязігін дослідив значний комплекс питань. Прийняте в науці означення «боротьба за інвеституру» він вважав не зовсім точним для визначення характеру зіткнень римських першосвящеників з німецькими монархами. Насправді ж, як показував дослідник, це була боротьба, що охоплювала «всі прояви суспільного й розумового життя»<sup>33</sup>. У зв'язку з цим, на думку вченого, реформа була «не тільки релігійною, але й політичною, економічною справою»<sup>34</sup>. Прихильники реформ, на думку історика, «переслідували своєю метою відновлення перших, ідеально чистих часів християнства»<sup>35</sup>. Політичні причини змін А. С. Вязігін убачав у прагненні папства звільнитися від впливу німецьких імператорів. Він підкреслював, що у процесі цієї боротьби зачіпалися основи існуючого суспільного ладу<sup>36</sup>. Що ж до економічних передумов реформи, то вони бачилися історичу у прагненні захистити церковне майно від зловживань<sup>37</sup>. Аналіз полемічної літератури цього століття: Гвідона Арецького, Петра Даміані та інших дав змогу А. С. Вязігіну зробити висновок про «розумове бродіння» в описувану ним епоху. «Полемічні твори XI ст., – зазначав учений, – служать яскравим свідченням значного піднесення розумового життя, напруженої уваги суспільства до боротьби, яка розпалювалася на його очах»<sup>38</sup>.

На основі вищесказаного А. С. Вязігін рішуче виступив проти перебільшення ролі особистості самого Гільдебранда в історії церковно-суспільних перетворень XI ст. На думку дослідника, «Григорій VII не вніс у світ нічого нового, ним самим створеного: його ідеали назрівали... віками, й він зробив тільки найрішучішу спробу до їх втілення»<sup>39</sup>. Справедливо підкреслюючи, що не було єдиного центру реформи, і виступаючи проти абсолютизації ролі в цьому монастиря Ключі, А. С. Вязігін прагнув показати події того часу деякий закономірний процес. Залучення нових джерел дало змогу вченому спростувати й широко розповсюджену думку про те, що цілий ряд первосвящеників, зокрема й Олександр II, були слухняними виконавцями планів Гільдебранда<sup>40</sup>. Подібна точка зору була поширена не тільки в зарубіжній історіографії (Х. Флото, Ф. Шлоссер та ін.)<sup>41</sup>, але й у російських підручниках із загальної історії Ф. Лоренца<sup>42</sup> та Д. І. Іловайського<sup>43</sup>.

Істотно розійшовся А. С. Вязігін у поглядах з ряду головних питань й з київським дослідником, сучасником й колегою Є. М. Трубецьким, автором монографії та докторської дисертації «Релігійно-общественный идеал западного христианства в XI в. Идея Божеского царства в творениях Григория VII и публицистов – его современников» (1897). Так, на думку Є. М. Трубецького, Григорій VII був «одним із найбільших з усіх діячів реформи, який уособлював собою цілу епоху середньовічної історії»<sup>44</sup>. На відміну від А. С. Вязігіна, котрий

заперечував таку велику роль Гільдебранда, Є. М. Трубецької вважав його фактичним правителем у Римі при останніх чотирьох першосвященниках і передовсім при Олександрі II<sup>45</sup>, спростуванню чого А. С. Вязігін присвятив свою окрему статтю<sup>46</sup>. Незважаючи на дружні стосунки двох істориків<sup>47</sup>. А. С. Вязігін критикував у рецензії деякі висновки Є. М. Трубецького відносно Григорія VII, наприклад, намагання автора «звести до особистості те, що було плодом дій різних історичних умов»<sup>48</sup>. Але точка зору Є. М. Трубецького з питання про значення особистості Григорія VII в історії була все ж більше звичною для переважної більшості дослідників того часу, ніж точка зору А. С. Вязігіна. Наприклад, відомий у Російській імперії медієвіст, фахівець з церковно-історичної тематики М. С. Корелін зараховував Григорія VII до числа «чи не найбільших державних людей, які зустрічаються у всесвітній історії»<sup>49</sup>. Тезу про те, що Гільдебранд «мав великий вплив на діяльність пап» відстоює й сучасна українська дослідниця Н. П. Керецман<sup>50</sup>.

Дещо по-новому висвітлював А. С. Вязігін і діяльність соратника Григорія VII Петра Даміані. Якщо Г. Вебер вважав його аскетом і «суворим захисником церковних законів»<sup>51</sup>, а Д. Робертсон – «найревнішим прихильником» «поглядів свого століття»<sup>52</sup>, то А. С. Вязігін на основі аналізу творів Петра Даміані дійшов висновку, що останній займався в основному зовнішнім моральним переродженням духовенства. На основі того, що Петро Даміані палко виступав проти намагань крайніх реформаторів, А. С. Вязігін назвав його прихильником «м'яких заходів»<sup>53</sup>.

Але виділяючи риси, які по-новому характеризували діяльність видатних представників епохи церковних реформ XI ст., А. С. Вязігін прагнув уникнути й відвертих крайнощів сучасної йому медієвістики<sup>54</sup>. Найповніше вони проявилися в дослідженнях німецького історика В. Мартенса, котрий не тільки, подібно до А. С. Вязігіна, заперечував сильний вплив Гільдебранда на чотирьох останніх пап<sup>55</sup>, але й стверджував, що він не мав чернецького сану, ніколи не був у Ключі, не заслуговує на позитивні відгуки істориків, оскільки великим церковним діячем і мислителем він не був<sup>56</sup>. А. С. Вязігін, навпроти, порахував за необхідне визнати, що обрання Гільдебранда римським папою «знаменувало собою початок нової пори у розвитку церковних перетворень»<sup>57</sup>.

Істотне місце в концепції А. С. Вязігіна посідає теза про неминучість зіткнення духовної влади зі світською. Характеризуючи особливості описуваної епохи, автор цілком слушно підкреслював, що війни, будівання, голодомор, феодална сваволя створювали передумови для посилення релігійності в суспільстві<sup>58</sup>. Тому, на думку А. С. Вязігіна, у боротьбі імператора і папи перемога останнього була зумовлена «загальним становищем справ». Зауважимо, що думка про закономірну обумовленість цього антагонізму не була на той час в історіографії новою. Подібні висновки робив, наприклад, відомий фахівець з історії папства П. Ланфре, який зазначав, що «якщо б між папством та імператорством не почалася боротьба за інвеституру, то для зіткнення суперники знайшли б

тисячу інших причин»<sup>59</sup>.

Праці А. С. Вязігіна, створені ним у 1890-ті роки, істотно збагатили вітчизняну і європейську історичну науку. Ретельне вивчення документального матеріалу розглянутої епохи, залучення нових джерел дало йому змогу не тільки піддати сумніву утверджені в зарубіжній історіографії точки зору на низку основних проблем, але й створити власну концепцію історії релігійно-суспільних перетворень XI ст. Характерними рисами цієї концепції були: обґрунтування закономірності церковно-реформаційного руху XI ст., в основі якого лежав природній хід історичного процесу, а не зусилля окремих осіб; єдність політичних, ідеологічних та економічних передумов цього явища; визнання існування двох течій у середовищі реформаторів, прихильники одного з яких добилися підвищення морального рівня кліру й мирян, у той час як представники другого виступали за посилення верховенства папи у середньовічній теократії.

Дослідження А. С. Вязігіна, присвячені епосі церковних реформ XI ст. отримали високу оцінку сучасників: В. П. Бузескула<sup>60</sup>, Є. М. Трубецького<sup>61</sup>, марбурзького професора К. Мірбта<sup>62</sup>. Навіть у радянські часи, коли ставлення до А. С. Вязігіна було як до ідеологічного ворога – «мракобіса у науці», «чорносоптенця у політиці»<sup>63</sup>, його публікації все ж включили до складу рекомендованої літератури у статті «Григорій VII» в «Советской исторической энциклопедии»<sup>64</sup>. Попри його робіт не може пройти й жоден сучасний учений, який досліджує цю проблематику.

Проте, у наукових працях А. С. Вязігіна міститься й низка спірних висновків. Так, розкривши складний комплекс причин церковних реформ, учений, разом з тим, особливо виділив у цих реформах виявлення «загального настрою», обумовленого особливостями середньовічного світобачення<sup>65</sup>. Тим самим він, певною мірою, оправдував домагання церквою світської влади у той період, що впливало, за висловом автора, «із християнського вчення про перевагу духу над плоттю»<sup>66</sup>.

1890-ті роки були найпліднішими у науковій творчості А. С. Вязігіна. На початку століття, активно включившись у політичну діяльність, учений до попередньої тематики майже не звертався. Надрукована в ці роки науково-популярна стаття «Кровавый сочельник» розкривала драматичний епізод викрадення папи Григорія VII його супротивником бароном Ценцієм<sup>67</sup>, проте науковим дослідженням вона не була. Що ж до задуманої А. С. Вязігіним великої праці «Идейная и экономическая подготовка церковно-общественных преобразований XI в.», то йому вдалося опублікувати лише декілька вступних нарисів, об'єднаних згодом в одній книзі під загальною назвою «Идеалы «Божьего царства» и монархия Карла Великого» (1912)».

У своїй роботі автор намагався дослідити як самі ідеї «Божого царства», так і теократичні ідеали франкського імператора. Висловивши думку про те, що Карл Великий сприйняв основні положення «Божого царства» у Блаженного Августина («Свята правда, єдність, вічний мир»)<sup>68</sup>, автор прагнув далі з'ясува-

ти слабкі сторони ідеї імператора і показати невідповідність між теократичними ідеалами Карла і сучасною йому дійсністю. «Висока мета, – вказував А. С. Вязігін, – повинна досягатися чистими, моральними засобами, повільним шляхом поступового перевиховання суспільства, а не обхідною стежкою грубого насильства і жорстокого примусу»<sup>69</sup>. Незважаючи на те, що ідея Божого царства знайшла у Карлі Великому переконаного прихильника, вона, на думку вченого, «не тільки неправильно розумілася самим імператором і його сподвижниками», але й «не могла бути втілена в настільки грубий варварський час»<sup>70</sup>.

Як і в багатьох інших працях А. С. Вязігін поставив можливість втілення цієї ідеї у пряму залежність від економічних умов століття. В іншому випадку, – зазначав історик, – «ідейна будівля висить у повітрі»<sup>71</sup>. Тому головна причина невдачі Карла Великого залежала, на його думку, «не від непридатності великих заповітів єдності, миру і правди, а від невідповідності цих високих вимог економічному рівню тієї епохи та слабкості ідейної підготовки сучасних йому поколінь, які не знали навіть азбуки великого суспільного життя»<sup>72</sup>.

Незважаючи на такий цілком науковий підхід автора до суті досліджуваного явища, його праця викликала несхвальний відгук критики. Так, на думку відомого фахівця в цій галузі Л. П. Карсавіна, «книга не дає нової й оригінальної побудови і висвітлення епохи»<sup>73</sup>. Як відзначав рецензент, багато питань, що розглядаються автором, вже докладно вивчили В. І. Герье, а також Є. М. Трубецької, автор праці «Миросозерцание Блаженного Августина». Водночас, багато висновків А. С. Вязігіна співзвучні з основними положеннями відомої монографії сучасного дослідника А. П. Левандовського. Так, на думку А. П. Левандовського, твір Августина «Про град Божий» було не тільки улюбленою книгою Карла Великого, «але і прямим життєвим посібником». «Це була нав'язлива ідея Карла, те надзавдання, яке він собі поставив», але яке так і не здійснив<sup>74</sup>.

А. С. Вязігін у своїй творчості об'єктивно оцінював роль особистості в історії. «Досліднику, – вказував він, – необхідно звернути увагу на суспільство, а не на окрему особу, яка, як би не були великі її здібності, не може добитися успіху, якщо не черпає сил з навколишнього середовища»<sup>75</sup>. Заслуговує на увагу і прагнення історика відмежуватися від тих, хто ідеалізував епоху Середньовіччя<sup>76</sup>. Але, надаючи великого значення економічним чинникам в історії, А. С. Вязігін залишався в методології противником матеріалізму. «Економічний матеріалізм, дітище нашого часу, грішить перенесенням безпосередньо спостережуваних впливів в далеку пору середньовіччя, зовсім чужу сучасним умовам», – писав він в одній з рецензій<sup>77</sup>.

Крім церковно-історичної тематики А. С. Вязігін цікавився у своїй творчості й проблемою виникнення в середньовічній Західній Європі міських громад, чому присвятив окрему статтю<sup>78</sup>. Вчений виділив два напрямки в історіографії даного питання: з одного боку – романісти, прихильники римського походження міських свобод і громад, які стверджували, що «вторгнення варварів не знищило римських муніципальних установ»<sup>79</sup>, з іншого – германісти, які заперечували

«зв'язок з римським ладом і нашестя варварів вважали початком нового життя»<sup>80</sup>. А. С. Вязігін справедливо вважав, що для з'ясування питання про походження міських свобод слід вивчити не тільки процес виникнення міських установ, а й соціальні та економічні фактори, які сприяли цьому процесу, а також вплив на нього західної церкви. В одній зі своїх статей «Экономические воззрения Фомы Аквинского» він, зокрема, зазначав: «Замкнуте цехове життя середньовічного міста є суспільним ідеалом для Фоми», а гроші для нього – «необхідна умова існування домашнього господарства, бо вони допомагають обміну продуктів»<sup>81</sup>.

А. С. Вязігін не лише спостерігав за виданням в інших університетах збірник історичних пам'яток та робив на них рецензії<sup>82</sup>. Він сам займався створенням семитомного збірника латинських джерел, який, за його задумом, мав охопити найважливіші пам'ятки, що належали всім періодам середньовічної історії. Якщо виданий незадовго до цього під редакцією Д. М. Єгорова посібник «Средневековье в его памятниках» здійснювався виключно з метою шкільного викладання, то публікації А. С. Вязігіна були призначені як для використання професорами на лекціях, так і для розбору студентами на практичних заняттях<sup>83</sup>. Ученому вдалося опублікувати лише два випуски цього видання: третій і першу частину четвертого. Здійсненню публікації з першого тому завадила, за визнанням автора, нестача паперу, викликана світовою війною<sup>84</sup>, а наступних – революція і громадянська війна. Сам А. С. Вязігін розраховував за сприятливіших умов відновити видання й опублікувати ще п'ять випусків. За власним визнанням ученого, весь матеріал – плід його 25-річних науково-викладацьких зусиль – був уже підібраний<sup>85</sup>.

До третього випуску увійшли тридцять вісім грамот Конрада I, уривки з «Трьох книг Саксонської історії» Відукінда Корвейського, договір імператора Людовіка Благочестивого і папи Пасхаліса I, капітулярії Карла Лисого, уривки з праць Ліудпранда Кремонського, хроніки Титмара Мерзебургського, грамоти і накази трьох імператорів Оттонів, уривки з «Хроніки» Іоанна Діакона та ін. Четвертий випуск, за початковим планом укладача-редактора, мав охопити всю епоху Григорія VII (до 1085 р.), проте, з огляду на труднощі війни, вчений довів збірник лише до Каносського побачення імператора Генріха IV з Григорієм VII. Сюди увійшли документи, так чи інакше пов'язані з боротьбою за інвеституру – предметом багаторічних наукових пошуків А. С. Вязігіна: уривки з праць та указів Конрада II, Петра Даміані, кардинала Гумбольда, Генріха III і Генріха IV, римських пап Климента II, Григорія VII та ін. Основне місце тут займали саме документи Григорія VII і Петра Даміані. Документальному матеріалу випусків передували докладні пояснення до кожного джерела, котрі включали в себе датування пам'ятки, роки життя її складача, історичні події, що викликали її появу, нарис вивчення цього джерела, оцінка наявних публікацій і досліджень, присвячених йому, перелік основних посібників, до яких це джерело включене.

Третій випуск «Пособий к лекциям и практическим занятиям по истории

середніх веков» А. С. Вязігіна отримав позитивний відгук відомого російського джерелознавця Д. М. Єгорова. За його висловом, здійснення задуманого А. С. Вязігіним видання дозволить створити посібник, «яким досі не володів і Захід»<sup>86</sup>. Проте незавершеність публікації й той факт, що в радянській та пострадянській часи на університетських практичних заняттях використовували головним чином переклади, а не тексти мовою оригіналу, зумовили те, що видання А. С. Вязігіна було по суті забуте.

Вчений брав активну участь не лише в науково-педагогічній, але й у суспільно-політичній діяльності. Ця сфера стала в більшості відображенням поглядів тієї частини російської інтелігенції, яка була ворожа до страйків, революційних організацій та лівого тероризму. А. С. Вязігін традиційно дотримувався відверто правих поглядів. В одній зі своїх наукових статей він відзначав: «Врешті-решт, істотно важливі явища в розвитку людського суспільства йдуть не революційним, а еволюційним шляхом»<sup>87</sup>. Цей шлях історик відстоював і на політичному поприщі. Ще в 1902 р. А. С. Вязігін зі своїми політичними однодумцями почав видавати в Харкові журнал «Мирный Труд» і став його головним редактором. Головна мета цього видання, сформульована в його програмі, полягала у тому, щоб в епоху бурхливих суспільних потрясінь протиставити політичній боротьбі ненасильницьку трудову діяльність, спрямовану на процвітання Вітчизни. «Кінцевий результат всіх революцій, – підкреслював А. С. Вязігін, – ясно показує, що вони не приводили до намічених ідеальних цілей»<sup>88</sup>.

Появу в багатонаціональному Харкові подібного журналу зустріли по-різному в різних соціальних шарах і національно-релігійних громадах міста<sup>89</sup>. Проте боротьба за згуртування монархічних сил тривала. У 1903 р. А. С. Вязігін очолив праву монархічну організацію – «Харьковский отдел Русского Собрания». Нова організація поставила своїм завданням «Пробудження національної самосвідомості й служіння віковим засадам нашого історичного життя»<sup>90</sup>. А. С. Вязігін вважав «успіхи соціалізму і шаленство анархістів» реальним, вкрай небезпечним викликом країні й пропонував «з особливою ретельністю шукати свій вихід і уважно вивчати твори, що містять критику Заходу та вказують для Росії самостійний шлях»<sup>91</sup>.

У 1905 р., під час революції, А. С. Вязігін брав активну участь у створенні «Харьковского союза русского народа» і виданні газети «Чёрная сотня». Проте націоналізм А. С. Вязігіна мав не стільки етнічну, скільки етатистську сутність, оскільки, на його думку, «ознакою приналежності до нації є приналежність до громадян держави»<sup>92</sup>. Всі, хто виступав проти Російської імперії та її політичної системи того часу були ворогами А. С. Вязігіна незалежно від свого національного походження. Самодержавство він вважав «знаряддям Божої волі», «цементом, що зв'язує різноплеменні та іновірні частини Російської держави з його основним ядром»<sup>93</sup>. Тому А. С. Вязігін рішуче відкидав спроби нав'язати самодержавству будь-які обмеження, оскільки парламентаризм, на його думку, «не виправдав покладених на нього надій»<sup>94</sup>. Ідея Державної Думи, як

загальноросійського парламенту, викликала влітку 1905 р. його критику через «повну відсутність» її зв'язку «з головною підвалиною Російської Держави – Православною вірою»<sup>95</sup>. Це не завадило йому привітати імператорський маніфест 17 жовтня<sup>96</sup> і балотуватися в 1907 р. на виборах в Третю Державну думу (1907–1912).

А. С. Вязігін здобув на виборах в Харкові перемогу й був обраний до Думи. В ній він через блискучі ораторські здібності швидко став керівником фракції правих сил. Як парламентарій виступав за зростання військової потужності країни, оскільки «розподіл світу не може здійснитися без Росії», і відкидав ідею введення Конституції і загального виборчого права<sup>97</sup>. «Тільки при вільному царі може бути вільний і російський народ, – стверджував А. С. Вязігін, (праворуч оплески і голоси «браво»). – Якщо свобода російського царя буде скута іногородцями та іновірцями, то тоді не може бути й мови про свободу російського народу»<sup>98</sup>. Він не приховував своїх депутатських мрій, щоб Третя Дума стала «національною, російською Думою, виконавши сподівання Государя і Батьківщини ...»<sup>99</sup>.

А. С. Вязігін шукав однодумців у всіх верствах суспільства – серед інтелігенції, робітників, селян<sup>100</sup>. Він звертався до всіх, кого об'єднувала вірність «Православ'ю, Самодержавству, Народності»<sup>101</sup>. У той же час дворянин і монархіст А. С. Вязігін ясно бачив загрозу імперії і з боку російського «поміщицько-бюрократичного апарату»<sup>102</sup>.

Політична діяльність залишала А. С. Вязігіну обмаль часу для занять наукою. Вона впливала на дух і букву його наукових праць з історії Середніх віків. Так, у доповіді «Папа Григорій Великий как церковно-общественный деятель» учений порівнював язичників VI століття з японцями, яким, за його визнанням, аплодують «соціалістичні органи, що вивергають постійну хулу на християнство»<sup>103</sup>.

Політична діяльність А. С. Вязігіна в основному завершилася із закінченням роботи Третьої Державної думи. Він не став брати участь в нових виборах. 1914 рік став останнім роком видання журналу «Мирный труд». У 1911–1915 рр. А. С. Вязігін видавав газету «Харьковские губернские ведомости». Але основні свої зусилля в цей період він зосередив на науково-педагогічній діяльності. Вчений підготував до другого видання «Лекції з історії середніх віків» М. Н. Петрова, які стали на той час бібліографічною рідкістю<sup>104</sup>. А. С. Вязігін активно допомагав студентам в їх навчанні, ділився з ними навичками прийомів роботи з джерелами і впливав на формування їх історичних поглядів. Певною мірою завдяки впливу А. С. Вязігіна прийшли в науку його відомі учні – медієвіст М. М. Пакуль, археолог К. Е. Гриневич та ін.<sup>105</sup>.

Життєвий шлях А. С. Вязігіна завершився в 1919 р. Він був ідейним ворогом більшовиків, які встановили в Харкові свою владу і заарештовували всіх, кого можна було запідозрити в антирадянській діяльності. Нова влада спочатку заборонила йому викладання в університеті, а потім, в травні того ж 1919 ро-

ку, кинула його в катівні Надзвичайної Комісії. Під час відступу більшовиків із Харкова в червні 1919 року він разом з іншими заручниками був уведений з міста, в який входила Добровольча армія А. І. Денікіна. За найбільш поширеною версією 24 вересня чекісти зарубали його шашками у в'язниці Орла, до якого вже підходили дивізії білих.

«Історія – це союз між померлими, живими і тими, що ще не народилися», – писав колись родоначальник ідеології консерватизму, англо-ірландський публіцист і політик Едмунд Берк. Життя і творчість А. С. Вязігіна, безумовно, вписуються в це визначення. Він був людиною свого часу, котра гостро відчувала потребу відповідати на виклики минулого і сьогодення заради майбутніх поколінь. Послідовний монархіст, А. С. Вязігін активно брав участь в пропаганді своїх поглядів, очолював «Харьковский отдел Русского Собрания», видавав журнал «Мирный Труд», був одним з керівників фракції правих у Третій Державній Думі. Як учений і провідний медієвіст Харківського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст. він залишив помітний слід в історіографії. У його творчості переважала церковно-історична тематика. У своїх наукових працях учений зумів створити цілісну, органічно пов'язану картину церковних реформ ХІ ст., осмислення ролі Гільдебранда (папи Григорія VII) в їх проведенні. Цю роль Григорія VII історик вважав перебільшеною як зарубіжними, так і вітчизняними істориками. Іншою великою темою науковця було дослідження ним ідеалів «Божого царства» в монархії Карла Великого. Залишаючись в методології послідовним ідеалістом, він приділяв пильну увагу економічним чинникам в історії. Багато наукових досягнень А. С. Вязігіна зберігають актуальність й дотепер.

### **Примітки:**

<sup>1</sup> Денисов А. А. С. Вязигин. По поводу 25-летия научно-педагогической деятельности. Х., 1917.; Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. Х., 1908. С. 315-317.

<sup>2</sup> Бузескул В. П. Новое исследование по истории папства в XI в. [Рец.]. СПб., 1899 (Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. Гильдебранд и папство до смерти Генриха III. СПб., 1898); Карсавин Л. П. [Рец.] // Научный исторический журнал. 1913. №1. С. 75-80 (Вязигин А. С. Идеалы «Божьего царств» и монархия Карла Великого. СПб., 1912); Лебедев А. С. Учёное увлечение папством [Рец.] // Русский вестник. 1899. №2. С. 658-663 (Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. Гильдебранд и папство до смерти Генриха III. СПб., 1898); Трубецкой Е. Н. Новый труд по истории папства [Рец.] // Русская мысль. 1899. №2. С. 121-128 (Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. Гильдебранд и папство до смерти Генриха III. СПб., 1898).

<sup>3</sup> Вайнштейн О. Л. Историография средних веков. М., Л., 1940. С. 327; Очерки истории исторической науки в СССР. М., 1963. Т. 3. С. 442.

<sup>4</sup> Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX вв. Л., 1931. Ч. 2. С. 95.

<sup>5</sup> Див. наприкл. : Митряев А. И., Голубкин Ю. А., Лиман С. И. Медиєвистика в Харьковском университете // Вестник Харьковского Университета (далее – ВХУ). Сер. : История. 1991. Вып. 24. № 357. С. 74.

<sup>6</sup> Лиман С. И. А. С. Вязигин как историк-медиєвист // ВХУ. Сер. : История. 1992. Вып. 25. №362. С. 124-129.

<sup>7</sup> Лиман С. И. Медиєвистика в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. (1880–1917) : дис...канд. іст. наук. Х., 1993. С. 29, 32, 59-60, 147, 172-178, 261.

<sup>8</sup> Див. напр. : Лиман С. И. Історія католицької церкви та папства у працях православних медиєвістів України в 60–90-х рр. XIX ст. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Історія. 2002. Вип. 7. С. 157-159; Лиман С. И. Империя Карла Великого в курсах лекций и исследованиях медиєвистов украинских земель Российской империи (XIX – начало XX вв.) // Древности 2014–2015. Вып. 13. Х., 2015. С. 325-326; Лиман С. И. Історія середньовічної Франції у працях учених Харківського університету (XIX – початок XX ст.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Вип. 5. Кам'янець-Подільській, 2016. С. 219-220.

<sup>9</sup> Головка О.Б. Європейська політика Русі наприкінці 60-х – у 70-х роках XI ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні праці. Т. 24. На пошану професора В. А. Смолія. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 178; Головка О. Б. Формування вищої володарської влади в Західній і Центральній Європі в добу раннього і класичного середньовіччя // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Вип. 5. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 160.

<sup>10</sup> Матвеева Л. В. Владислав Бузескул – историк своего времени . К., 2008. С. 617-618.

<sup>11</sup> Семергей Е. Г. А С. Вязигин – учёный, преподаватель, общественный деятель // Научная мысль Кавказа. 2015. №1 (81).

<sup>12</sup> Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. С. 316.

<sup>13</sup> Матвеева Л. В. Владислав Бузескул – историк своего времени. С. 617.

<sup>14</sup> Вязигин А. С. Воспоминания о В. К. Надлере // Харьковские губернские ведомости. 1894. № 86. С. 2

<sup>15</sup> Лиман С. И. А. С. Вязигин как историк-медиєвист. С. 124.

<sup>16</sup> Вязигин А. С. Критический разбор книги князя Е. Н. Трубецкого [Рец.] // Журнал Министерства Народного просвещения (далее – ЖМНП). 1897. №8. С. 410-443 (Трубецкой Е. Н. Религиозно-общественный идеал западного христианства в XI в. Идея Божеского царства в творениях Григория VII и публицистов – его современников. К., 1897); Вязигин А. С. Международное право в средние века [Рец.]. СПб., 1900 (Таубе М. А. История зарождения современного международного права (Средние века). Х., 1898. Т. 2. Принципы мира и права в меж-

дународных столкновениях средних веков).

<sup>17</sup> Вязигин А. С. [Рец.] // Славянское обозрение. 1892. Т. 2. Кн. 7-8. С. 438, 439, 441 (Собестианский И. М. Учения о национальных особенностях характера и юридического быта древних славян. Х., 1892).

<sup>18</sup> Вязигин А. С. Борьба Генриха IV с Григорием VII до избрания антикороля Рудольфа Швабского (1889) // Отдел ценных изданий и рукописей Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. Д. 400-р. 509/с. 359 л.

<sup>19</sup> Денисов А. А. С. Вязигин. По поводу 25-летия научно-педагогической деятельности. С. 2.

<sup>20</sup> Вязигин А. С. Григорий VII. Его жизнь и общественная деятельность : Биографический очерк. СПб., 1891.

<sup>21</sup> Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. С. 161.

<sup>22</sup> Отчёт о состоянии и деятельности императорского Харьковского университета за 1894 г. // ЗХУ. 1895. Кн 2. Часть официальная. С. 8.

<sup>23</sup> Вязигин А. С. Отчёт о диспуте // ЗХУ. 1899. Кн. 4. С. 1-8; Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. С. 162.

<sup>24</sup> Обозрение преподавания предметов, распределение лекций и практических занятий в императорском Харьковском университете на 1902–1903 академический год. Х., 1902. С. 12-13; Обозрение преподавания предметов по историко-филологическому факультету императорского Харьковского университета на 1916–1917 учеб. год. Х., 1916. С. 15-16; Лиман С. І. Медієвістика в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1880–1917) : дис...канд. іст. наук. Х., 1993. С. 235-236.

<sup>25</sup> Вязигин А. С. Письмо дирекции Историко-Филологического института // Нежинский филиал Государственного архива Черниговской области. Ф. 387/1105. Оп. 1. Д. 846. Л. 13-14.

<sup>26</sup> Надлер В. К. Папство и его отношение к светской власти до эпохи Григория VII. Х., 1889. С. 24.

<sup>27</sup> Вязигин А. С. Новое исследование об избрании Григория VII [Рец.]. Х., 1893. С. 1 (Mirbt C. Der Wahl Gregors VII. Marburg, 1891).

<sup>28</sup> Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці, 2012. С. 9, 888.

<sup>29</sup> Вязигин А. С. Личность и значение Григория VII в исторической литературе // Историческое обозрение. 1–892. №4. С. 250.

<sup>30</sup> Там само. С. 252.

<sup>31</sup> Stenzel G.A. Geschichte Deutschlands unter den Fränkischen Kaisern. Leipzig, 1827. Bd. 1. S. 523.

<sup>32</sup> Грегоровиус Ф. История города Рима в средние века. СПб., 1888. Т. 4. С. 116.

- <sup>33</sup> Вязигин А. С. Борьба Генриха IV с Григорием VII до избрания антикороля Рудольфа Швабского. Л. 2.
- <sup>34</sup> Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. Гильдебранд и папство до смерти Генриха III. СПб., 1898. С. 107.
- <sup>35</sup> Там само. С. 30.
- <sup>36</sup> Там само. С. 107.
- <sup>37</sup> Там само. С. 80.
- <sup>38</sup> Вязигин А. С. Заметки по истории полемической литературы XI в. X., 1896. С. 98.
- <sup>39</sup> Вязигин А. С. Григорий VII. Его жизнь и общественная деятельность : Биографический очерк. СПб., 1891. С. 101.
- <sup>40</sup> Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. С. 31-32.
- <sup>41</sup> Floto H. Kaiser Heinrich IV und sein Zeitalter. Stuttgart und Hamburg, 1855. Bd. 1. S. 267; Шлоссер Ф. Всемирная история. СПб. : М., 1869. Т. 2. С. 578.
- <sup>42</sup> Лоренц Ф. Руководство к всеобщей истории. СПб., 1844. Ч. 2. С. 436.
- <sup>43</sup> Иловайский Д. И. Очерки и рассказы из всеобщей истории. М., 1886. Ч. 2. С. 214-215.
- <sup>44</sup> Трубецкой Е. Н. Религиозно-общественный идеал западного христианства в XI в. Идея Божеского царства в творениях Григория VII и публицистов – его современников. К., 1897. С. 418.
- <sup>45</sup> Там само. С. 494.
- <sup>46</sup> Вязигин А. С. Распадение преобразовательной партии при папе Александре III. X., 1897. С. 7-8.
- <sup>47</sup> Див. : Князь Е. Н. Трубецкой. Письма к А. С. Вязигину / Предисл, сост. Кононенко И. И., Каплин А. Д. // Харківський історіографічний збірник. 2006. № 8. С. 189-206.
- <sup>48</sup> Вязигин А. С. Критический разбор книги князя Е. Н. Трубецкого [Рец.] // ЖМНП. 1897. №8. С. 427.
- <sup>49</sup> Корелин М. С. Важнейшие моменты в истории средневекового папства. СПб., 1901. С. 86.
- <sup>50</sup> Керецман Н. П. Середньовічна церква в іменах, термінах і назвах : Глосарій. Ужгород, 2015. С. 71.
- <sup>51</sup> Вебер Г. Всеобщая история. М., 1886. Т. 4. С. 259.
- <sup>52</sup> Робертсон Д. История христианской церкви от апостольского века до наших дней. СПб., 1890. Т. 1. С. 935.
- <sup>53</sup> Вязигин А. С. Пётр Дамиани, борец за церковно-общественные преобразования в XI в. X., 1895. С. 20.
- <sup>54</sup> Вязигин А. С. Новейшие исследования по истории Григория VII и его времени [Ref.] // Русская беседа. 1896. №2. С. 182 (Mirbt C. Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. Leipzig, 1894; Martens W. Gregor VII. Sein Leben und Wirken. Leipzig, 1894).
- <sup>55</sup> Martens W. Gregor VII. Sein Leben und Wirken... S. 186-187.

<sup>56</sup> Martens W. Die Besetzung des päpstischen Stuhls unter den Kaisern Heinrich III und Heinrich IV. Freiburg, 1887. S. 159, 179; Martens W. Heinrich IV und Gregor VII nach der Schilderung von Ranke's «Weltgeschichte». Danzig, 1887. S. 90-91; Martens W. War Gregor VII Mönch? Beleuchtung der diese Frage bejahenden herrschenden Meinung. Danzig, 1891. S. 1, 46.

<sup>57</sup> Вязигин А. С. Новейшие исследования по истории Григория VII и его времени. С. 182.

<sup>58</sup> Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. С. 26.

<sup>59</sup> Ланфре П. Политическая история пап. СПб., 1870. С. 103.

<sup>60</sup> Бузескул В. П. Новое исследование по истории папства в XI в. С. 177.

<sup>61</sup> Трубецкой Е. Н. Новый труд по истории папства. С. 122-123.

<sup>62</sup> Mirbt C. Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. Leipzig, 1894. S. 580-581.

<sup>63</sup> Очерки истории исторической науки в СССР. М., 1963. Т. 3. С. 442.

<sup>64</sup> Григорий VII // Советская историческая энциклопедия. М., 1963. Т. 4. С. 785.

<sup>65</sup> Вязигин А. С. Очерки из истории папства в XI в. С. 76, 174-175.

<sup>66</sup> Вязигин А. С. Григорий VII. Его жизнь и общественная деятельность : Биографический очерк. С. 47.

<sup>67</sup> Вязигин А. С. Кровавый сочельник // Мирный труд (далее – МТ). 1909. №12. С. 217-223.

<sup>68</sup> Вязигин А. С. Идеалы «Божьего царства» и монархия Карла Великого. СПб., 1912. С. 71.

<sup>69</sup> Там само. С. 156-157.

<sup>70</sup> Там само. С. 158.

<sup>71</sup> Там само. С. 199.

<sup>72</sup> Там само. С. 200.

<sup>73</sup> Карсавин Л. П. [Рец.] // Научный исторический журнал. 1913. №1. С. 78 (Вязигин А. С. Идеалы «Божьего царства» и монархия Карла Великого. СПб., 1912).

<sup>74</sup> Левандовский А. П. Карл Великий. Через империю к Европе. М., 1995. С. 124, 125.

<sup>75</sup> Вязигин А. С. Критический разбор книги князя Е. Н. Трубецкого. С. 427.

<sup>76</sup> Вязигин А. С. Международное право в средние века [Рец.]. СПб., 1900. С. 19 (Таубе М. А. История зарождения современного международного права (Средние века). Х., 1898. Т. 2. Принципы мира и права в международных столкновениях средних веков).

<sup>77</sup> Вязигин А. С. Критический разбор книги князя Е. Н. Трубецкого. С. 412.

<sup>78</sup> Вязигин А. С. Возникновение городских общин на Западе в средние века // МТ. 1909. №2. С. 83-100.

<sup>79</sup> Там само. С. 84.

<sup>80</sup> Там само. С. 86.

<sup>81</sup> Вязигин А. С. Экономические воззрения Фомы Аквинского // Жизнь. 1899. №9. С. 304.

<sup>82</sup> Вязигин А. С. [Рец.] // МТ. 1914. №10. С. 206-208 (Ардашев П. Н. Хрестоматия по всеобщей истории. К., 1914. Ч. 1. Эпоха гуманизма и реформации).

<sup>83</sup> Вязигин А. С. *Documenta historiam medii aevi illustrantia*. Пособие к лекциям и практическим занятиям по истории средних веков. X., 1916. Вып. 3. С. V.

<sup>84</sup> Там само.

<sup>85</sup> Вязигин А. С. *Documenta historiam medii aevi illustrantia*. Пособие к лекциям и практическим занятиям по истории средних веков. X., 1917. Вып. 4. Ч. 1. С. VII.

<sup>86</sup> Егоров Д.М. [Рец.] // Исторические известия. 1916. №2. С. 123 (Вязигин А. С. Пособие к лекциям и практическим занятиям по истории средних веков. X., 1916. Вып. 3).

<sup>87</sup> Вязигин А. С. Возникновение городских общин на Западе в средние века // МТ. 1909. №2. С. 100.

<sup>88</sup> Вязигин А. С. Программа «Мирного Труда» // МТ. 1902. №1. С. 7.

<sup>89</sup> Вязигин А. С. Итоги первого года (О литературной судьбе журнала «Мирный Труд») // МТ. 1903. №5. С. 33-35.

<sup>90</sup> Вязигин А. С. В тумане смутных дней. Сборник статей, докладов, речей. X., 1908. С. 107.

<sup>91</sup> Вязигин А. С. Ближайшие задачи Харьковского отдела Русского собрания // МТ. 1904. №1. С. 7.

<sup>92</sup> Вязигин А. С. В тумане смутных дней. С. 30.

<sup>93</sup> Там само. С. 226.

<sup>94</sup> Там само. С. 210.

<sup>95</sup> Вязигин А. С. Государственная дума // МТ. 1905. №7. С. 17.

<sup>96</sup> Вязигин А. С. В тумане смутных дней. С. 363.

<sup>97</sup> Вязигин А. С. Думские выступления. X., 1913. С. 4, 13, 17.

<sup>98</sup> Там само. С. 25.

<sup>99</sup> Вязигин А. С. Гололобовский инцидент (Страничка из истории политических партий России). X., 1909. С. 10.

<sup>100</sup> Вязигин А. С. В тумане смутных дней. С. 443-444, 449.

<sup>101</sup> Вязигин А. С. Является ли «Русское собрание» противником всяких преобразований? X., 1908. С. 2.

<sup>102</sup> Вязигин А. С. В тумане смутных дней. С. 363.

<sup>103</sup> Вязигин А. С. Папа Григорий Великий как церковно-общественный деятель. X., 1908. С. 25.

<sup>104</sup> Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. Т. 2. История средних веков. В 2 ч. : Ч. 1. X., 1906. VI, 162 с.; Ч. 2. X., 1908. VI, 150 с.

<sup>105</sup> Див. : Головки О. Б. In memoriam : Микола Макарович Пакуль // Харківський історіографічний збірник. Вип.12. Харків, 2013. С. 160-170; Лиман С. И. Медиевистика в Харьковском университете в годы учёбы в нём К. Э. Гриневича (1910–1917) // Проблемы истории и археологи Украины : Материалы X Международ. науч. конф., посвящённой 125-летию проф. К. Э. Гриневича (Харьков,

4-5 ноября 2016 г.). X., 2016. С. 69.

*Sergiy Liman. Medieval history in works of A. S. Vyazigin (1867–1919), professor of Kharkov University: to 150<sup>th</sup> anniversary of his birth. The article treats scientific and teaching activities of A. S. Vyazigin who was the leading medievalist at Kharkov University of late XIX – early XX centuries. It is emphasized that his research creative activity was dominated by church history themes, mainly the study of XI century Catholic Church transformation and the role of Pope Gregorius VII (Hildebrand) in this. A. S. Vyazigin supposed that the role of Gregorius VII was grossly exaggerated by historians.*

**Key words:** A. S. Vyazigin, Papacy, Church history, Gregorius VII, Middle Ages, Kharkov University.

**Отримано: 3.04.2017.**

УДК 930.1(477):329.14«19»

**Олександр Федьков**

## **Є ТАКА ПАРТІЯ? (ІСТОРИОГРАФІЧНІ НОТАТКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ СПІЛКИ)**

*Олександр Федьков. Є така партія? (історіографічні нотатки з історії Української соціал-демократичної спілки). У статті аналізується історіографія Української соціал-демократичної спілки – політичної громади, яка на початку ХХ ст. користувалася значним впливом серед робітництва та селянства більшості українських губерній романівської імперії та суміжних територій Білорусі та Молдови. Спілка більше століття є предметом наукових досліджень і найбільш вивченими аспектами історії цієї громади є її діяльність, спрямована на організацію боротьби селян і сільських робітників у революції 1905–1907 рр. і визначення її місця в суспільних відносинах тієї доби. Унаслідок аналізу праць учених з'ясовано їхні оцінки місця та ролі цієї марксистської організації у партійно-політичному русі. Переважна більшість дослідників (А. Жук, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Гермайзе, В. Головченко, С. Наумов, П. Шморгун та ін.) уважали її складовою частиною російської марксистської партії. Водночас, окремі дослідники (Л. Іванов, С. Єкельчик, Г. Касьянов, П. Феденко) неправомірно вживають термін «партія» до цього регіонального союзу РСДРП. Отже, дослідники дають загалом негативну відповідь на поставлене у заголовку статті запитання: на початку ХХ ст. не існувало політичної партії Спілка, а діяла важлива організація Російської соціал-демократичної робітничої партії.*

**Ключові слова:** Українська соціал-демократична спілка РСДРП, історіографія, партія, союз РСДРП.